

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАКТИКИ ІНДИВІДА В МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ: СОЦІОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

THE ENVIRONMENTAL INDIVIDUALS PRACTICES IN THE MUNICIPAL ENVIRONMENT: SOCIOLOGICAL INTERPRETATION

Статтю присвячено соціологічному аналізу екологічних практик в рамках теоретичних положень структуралістко-конструктивістського підходу, на прикладі дослідження громадської думки мешканців міста Дніпро. Актуальність проблеми дослідження зумовлена процесами глобалізації, що спричинили потужні глобалізаційні кризи: екологічну, фінансово-економічну, енергетичну, продовольчу, народжуваності, нерівномірного розподілу населення планети. Зокрема, найважливішою посеред зазначених є екологічна криза, вирішення якої для українського суспільства можливо за умов розгортання потужної екологічної модернізації всіх соціально-економічних сфер та соціокультурного екомейстріму. З іншого боку, екологічні проблеми суспільства – це виклик для соціологічної науки. Дослідження соціоекологічної галузі сьогодні є поміркованими та суттєво відстають від світового наукового досвіду.

Для аналізу екологічних практик в міському середовищі нами застосовані ідеї П. Бурдьє та Е. Гідденса. Зокрема, концепція соціальних практик, згідно з якою соціальні практики не створюються соціальними акторами, а лише постійно відтворюються ними, тобто практика має такі властивості, як впорядкованість і спадкоємність. Певний тип екологічних практик відповідає історичному етапу розвитку соціально-економічних відносин конкретного суспільства. У статті приділяється увага аналізу екопрактик, що відтворюються мешканцями великого промислового міста. З'ясовано, що найбільш розповсюдженими є екоатрибутивні практики, а саме: споживання очищеної води, економія води, сортування сміття, економія електроенергії. За результатами вторинного аналізу соціологічних досліджень, зазначено, що екологічні практики є ситуативними і не мають глибокого соціокультурного підґрунтя в українському суспільстві. Адже екологічні цінності не є пріоритетними в структурі цінностей українців. Саме розповсюдження постматеріалістичних цінностей пов'язують соціологи із зміною поведінкових стереотипів та популяризацією екопрактик. Окремо приділяється увага аналізу екологічних проблем міста та можливим шляхам їх вирішення, за думкою містян.

Ключові слова: екологічні практики, глобалізація, екологічна криза, соціологія довкілля, екологічне місто, екологічні цінності.

The article is devoted to the sociological analysis of environmental practices within the framework of the theoretical positions of the structuralist-constructivist approach, on the example of the public opinion poll of the inhabitants of the city of Dnipro. The urgency of the research problem is due to the processes of globalization that have caused powerful globalization crises: environmental, financial-economic, energy, food, fertility, uneven distribution of the planet's population. In particular, the most important among these is the ecological crisis, the solution of which for Ukrainian society is possible in the context of the deployment of powerful environmental modernization of all socio-economic spheres and the socio-cultural eco-network. On the other side, the environmental problems of society – a challenge to sociological science. Studies of the socioecological industry today are moderate and significantly behind the world's scientific experience.

For the analysis of environmental practices in the urban environment, we used the ideas of P. Bourdieu and E. Giddens. In particular, the concept of social practices. According to which, social practices are not created by social actors, but only constantly reproduced by them, that is, practice has such properties as orderliness and continuity. Certain type of environmental practices corresponds to the historical stage of development of socio-economic relations of a particular society. The article focuses on the analysis of eco-practices, which are reproduced by the inhabitants of a large industrial city. It is revealed that the most widespread are eco-attributive practices, namely: consumption of purified water, water saving, sorting of garbage, saving of electricity. According to the results of the secondary analysis of sociological research, it is noted that environmental practices are situational and do not have a profound socio-cultural background in Ukrainian society. After all, environmental values are not a priority in the structure of the values of Ukrainians. It is the spread of post-materialist values that sociologists associate with changing behavioral stereotypes and the spread of ecopractice. Particular attention is paid to the analysis of environmental problems of the city and possible ways of their solution, according to the cities.

Key words: ecological practices, globalization, ecological crisis, environmental sociology, ecological city, environmental values.

УДК 316.013.37
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2019.9.14>

Комих Н.Г.

к.соц.н.,

доцент кафедри соціології

Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Постановка проблеми. В епоху глобалізації зміни у різноманітних просторах соціальної реальності є незворотними. Відбувається актуалізація наукового вивчення, зокрема, й соціологічного аналізу, цілої низки соціальних проблем розвитку людства, серед яких головною є екологічна. Глобальні кризи на початку

XXI ст.: екологічна, фінансово-економічна, енергетична, продовольча, нерівномірного розподілу населення планети породили цілий ряд проблем. Серед головних вчені виокремлюють: воєнні конфлікти, масову міграцію, падіння народжуваності в Європі, зростання невизначеності, невпевненості, конфліктоген-

ності тощо. Означені проблеми справді змушують інтелектуалів замислитись над природою кризових явищ і пріоритетами подальшого розвитку людства. Для того щоб забезпечити безпеку людства у майбутньому, далекоглядні експерти пропонують відмовитись від принципу антропоцентризму, згідно з яким «людина є мірою всіх речей» на користь збалансованого екоцентризму. У зв'язку з цим потрібно обмежити споживання, засмічення навколишнього середовища, скоротити шкідливе виробництво, дбайливо ставитись до природи. На жаль, ця пропозиція залишається практично утопією, бо у світі навпаки спостерігається посилення конкуренції за природні ресурси, зростає економічна напруга, мають місце гострі політичні конфлікти. Зазначені проблеми є макрорівневі. На мезо- та мікрорівні соціологічного аналізу можливості подолання зазначених екологічних загроз, ідеології антропоцентризму полягають у дослідженні розповсюдження та інституційного закріплення екологічних практик в повсякденності індивіда.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасному вітчизняному соціологічному дискурсі дослідження проблем взаємодії природи та суспільства істотно відстає від світового. Наукові публікації стосовно екологічних проблем в полі соціології практично відсутні. Грунтовну ілюстрацію такої точки зору знаходимо в статті О.Г. Стегнія [6, с. 44]. Автор здійснив ретроспективний аналіз основних розробок вітчизняної соціології у вивченні аспектів соціально-екологічної тематики за весь період державної незалежності України. Вчений наполягає на винятковому значенні досліджень впливу екологічної ситуації на соціальну поведінку індивіда і соціальних груп суспільства та доводить нерозвиненість дослідницького поля соціології докільля. Саме таку назву, на думку науковця, повинна мати галузь соціологічного знання, що досліджує коло соціоекологічних проблем [6, с. 51]. Отже, для здійснення власного наукового пошуку ми звернулися до загальнотеоретичних досліджень соціологів, не акцентуючи увагу на соціоекологічному аспекті, та спробували застосувати до розгляду екологічних практик.

У рамках структуралістського конструктивізму конкретизуються теоретичні аспекти дослідження соціальних практик на мезорівневі аналізі. Структури детермінують практики за П. Бергером, Т. Лукманом. Проте П. Бурдьє та Е. Гідденс вважали, що аналіз взаємодії індивідів є дуже складним та потребує синтезу з макротеоретичним досвідом. Структуралістський конструктивізм припускає розгляд соціальної дійсності з позицій структуралізму, а саме подвійного структурування, де в соціальній системі існують об'єктивні структури, незалежні від свідомості і волі людей, та

самі структури, які створюються соціальними практиками агентів. Другий принцип конструктивізму, згідно з яким дії людей формуються в результаті процесу соціалізації, накопичення життєвого досвіду, схильності діяти різноманітно залежно від ситуації, що і є матрицями соціальної дії, які дозволяють агентів конструювати об'єкти. Структуруючою структурою практик агентів, на думку вченого, виступає габітус.

У вітчизняній соціології в контексті зазначеного нами напряму дослідження приділяє увагу теорії практик та їх ролі у стратифікаційному порядку Н. Коваліско [3, с. 49–63]. Дослідниця зазначає, що в перехідних суспільствах, яким є і українське, відбувається поступова трансформація ціннісних орієнтацій особистості, що призводить до змін соціальних практик, соціальних потреб індивіда та їх інституалізації. Отже, індивід орієнтується в соціальному просторі та здійснює свій вибір соціальних практик залежно від певної структури особистості. Зазначений механізм подвійного структурування обраний нами як методологічна основа для розгляду екологічних практик.

Постановка завдання. Мета та завдання статті полягає у спробі на основі застосування структуралістсько-конструктивістського підходу та інтерпретації результатів соціологічного дослідження надати характеристику видам екологічних практик мешканців міста Дніпро, що розповсюджені в їх повсякденному просторі життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для реалізації поставленої мети зазначимо ключові положення теорії соціальних практик, що є каркасом подальшого глибинного аналізу. Практика виступає предметом ретельного, скрупульозного аналізу в працях П. Бурдьє. Домінуючу роль у розумінні механізму здійснення певних соціальних практик вчений пов'язує з поняттям габітус. Реалізація практики можлива за умови інтеріоризації соціальних структур агентами. П. Бурдьє вводить категорію габітусу як системи стійких диспозицій індивіда, структуруючої структури. Саме вони дозволяють індивіду орієнтуватися в соціальному просторі та здійснювати певні практики. Габітус виступає продуктом історії, це набута система відтворення практичних схем. Зрозуміти, що є габітус можна тільки за умови співвіднесення соціальних умов, в яких він формувався, з соціальними умовами, в яких він був приведений в дію, провести наукову роботу по встановленню зв'язку між двома станами соціального світу, які реалізуються габітусом, що встановлює цей зв'язок за допомогою практики і в практиці. Габітус – це і умова, і принцип реалізації практик. Соціологічний вимір габітусу встановити неможливо, він проявляється через практики агентів [1, с. 102].

Нібито доповнює та поглиблює дискурс соціальних практик в соціології концепція Е. Гідденс. Англійський соціолог пропонує розглядати соціальну реальність крізь призму відтворюючихся соціальних практик. «Система – вибудовування за певним зразком через простір і час соціальних відносин, що розуміються як відтворювані практики» [2, с. 501].

Соціальна практика не створюється соціальними акторами, а лише постійно відтворюється ними, тобто практика має такі властивості, як впорядкованість і спадкоємність. Відтворення, рутинізація соціальних практик свідчать про стабільність соціального життя. Загалом Е. Гідденс визначає соціальне життя як сукупність соціальних практик, тим самим намагаючись подолати протиставлення макро- і мікросоціологічного рівнів. На елементарному рівні практика являє собою безперервність існування індивідуумів в конкретних контекстах. Велика частина життєдіяльності людей складається зі звичних дій, рутинний характер яких дозволяє пояснити практичну природу соціальних структур. Впорядкованість практик є іманентною: вона породжується не включеністю людської дії в макросоціальний порядок, а його рутинізацією в середовищі повсякденності завдяки схематичній практичній свідомості. Цілісна послідовність соціальних практик передбачає рефлексивність, яка можлива лише в умовах послідовної безперервності цих практик, що дозволяє сприймати їх чітко тотожними одна одній в часі і просторі. Онтологія простору-часу – невід’ємний утворюючий елемент соціальних практик за Е. Гідденсом.

Отже, певний тип екологічних практик відповідає історичному етапу розвитку соціально-економічних відносин. На ранніх етапах цивілізаційного розвитку існувала натуральна господарська діяльність, що не представляє глобальних загроз для навколишнього середовища. З розвитком цивілізації економіка трансформується та виробляє екологічні практики, що стають вирішальними у відтворенні певного соціального порядку, деконструкції соціального простору.

На сучасному етапі розвитку цивілізації значимим макроконтекстом є процеси глобалізації, урбанізації. В умовах глобалізації виживання людства як єдиного цілого і подолання екологічних викликів стає найбільш актуальним. Сучасні соціальні екологічні практики дозволяють сконструювати нові структури, що сприяють екологічній модернізації суспільства, де знання будуть узгоджуватися із стійкими моральними нормами, де буде можливим вирішення всього комплексу проблем навколишнього середовища.

Екологічна практика не відбувається абсолютно відокремлено від діяльності людини з

перетворення соціального середовища. На всіх етапах людської історії ці два види діяльності виявляються вплетеними один в один, внаслідок чого соціально-екологічні відносини можуть розглядатися як екологічний аспект всієї системи суспільних відносин – матеріальних (технологічних і економічних) і соціокультурних (соціальних, політичних, правових, моральних тощо).

У рамках наукового пошуку акцентуємо увагу на екологічних практиках у міському середовищі. Міста є простором побудови комфортних та коеволюційних стосунків людей та природи. Організація міського способу життя потребує збільшення споживання, просторового упорядкування, облаштування екологічного навколишнього середовища. Екологічний стан міського середовища безпосередньо визначає якість життя і здоров’я людини. Для зосередження уваги на структурі мезосередовища розгортання екологічних практик, застосуємо теоретичний конструкт «екологічне місто».

Екологічне місто в рамках зазначеного дослідницького напрямку ми будемо розуміти як соціальний конструкт, який набуває своїх означень за певної оціночної характеристики його суб’єктів, має просторові (територіальні) ресурси, властивості. На прикладі міста Дніпро спробуємо визначити, наскільки воно екологічне, придатне для безпечного проживання людей та наскільки вдало поєднує природне та штучне середовище існування людини.

Алгоритм дослідження детальної картини екологічного міста полягає в розгляді об’єктивних ресурсів території, так званих екологічних показників, за якими можна визначити стан екології у місті: рівень забруднення повітря, доступність і чистота води, ретельність прибирання сміття, стан каналізаційних мереж. Характеристика базового ресурсу території надає можливість зафіксувати певні соціально-екологічні практики, які відтворюють екологічний простір міста. Для повної об’єктивної картини важливим доповненням є дослідження громадської думки населення міста, спрямоване на аналіз екологічних проблем, екологічних практик мешканців.

Думки та обізнаність громади міста стосовно екологічних проблем, шляхів їх вирішення та, головне, їх власні екологічні практики ми маємо можливість проаналізувати за результатами соціологічного дослідження, методом опитування (інтернет-анкетування), проведеного кафедрою соціології ДНУ ім. О. Гончара в березні 2018 року. Цільова аудиторія дослідження – мешканці міста Дніпро віком від 18 років, які обрані за спеціальною процедурою [4].

Соціологічне дослідження показало, що екологічний стан довкілля є важливим складником у формуванні комфортної зони прожи-

вання для мешканців в місті. Як з'ясувалось, за результатами дослідження екологічні проблеми дуже важливі та значимі для – 66,5% опитаних. Більшу стурбованість викликає тільки проблема зростання тарифів на комунальні послуги – 75% респондентів.

Подальший аналіз показав, що серед наявних екологічних проблем у місті лідерами є: забруднення водоймів – 89%; забруднення атмосферного повітря – 84%; погіршення якості питної води – 80%; стан сміттєзвалищ – 79% (див. табл. 1).

Серед не достатньо значимих проблем міста помітно виділяється проблема підвищення захворюваності людей під впливом екологічних чинників – 7,8% опитаних. Це найвищий показник серед переліку проблем, що скоріше не значимі, ніж значимі для містян. На другій позиції – сміття та бруд на вулицях міста – 4,4%. Однак водночас стурбованість цими проблемами достатньо висока серед респондентів – 74,4% та 71,7% відповідно. Очевидно, проблема засмічення річок та водоймів набуває найбільшого значення для мешканців міста.

На фоні загальної стурбованості мешканців міста екологічними проблемами міського докільля важливим є питання реальних екологічних дій громадян та сповідування екологічних цінностей, установок.

За результатами дослідження, найбільш розповсюдженими практиками мешканців міста є: споживання очищеної води (51%), економія води (53%), сортування сміття (46%). За позицією «економили електроенергію» вибір респондентів склав 21%.

Результати дослідження фіксують тенденцію поступового поширення екоатрибутивних

практик серед населення міста, насамперед у сфері споживання води та енергозбереження, сортування сміття. Вони є віддзеркаленням реальної екологічної ситуації у місті і викликають загальну стурбованість екологічними проблемами. Мешканці вдаються до ресурснозаощадних практик та до екологічного споживання через об'єктивні причини. Наприклад, зростання комунальних тарифів та побоювання за власне здоров'я (і лише потім усвідомлення необхідності ощадливого використання природних ресурсів та практик, придбання екологічно безпечних товарів).

Аналізуючи екологічні практики, бачимо, що містяни, по-перше, вдаються до меншого спектру практичних дій, а по-друге, мало хто їх дотримуються.

Зазначимо, що екологічні практики є ситуативними і не мають глибокого соціокультурного підґрунтя в українському суспільстві. Адже екологічні цінності не є пріоритетними в структурі цінностей українців. Саме розповсюдження постматеріалістичних цінностей пов'язують соціологи із зміною поведінкових стереотипів та розповсюдженням екопрактик. Так, носії постматеріальних цінностей вбачають задачу у зміні поведінкових стереотипів людей у напрямі зменшення обсягів споживання, виробництва та використання природних ресурсів загалом. Відповідно до моніторингу соціальних змін Інституту соціології НАН України з моменту отримання незалежності в українському суспільстві превалюють матеріальні цінності, хоча й їх частка поступово знижується із кожним роком [5].

Важливою є думка містян стосовно того, хто повинен вирішувати екологічні проблеми у місті. Вони зазначають, що це – міська

Таблиця 1

Рейтинг екологічних проблем, які більше всього турбують мешканців міста, (%)

		Дуже значима	Скоріше значима, ніж ні	Скоріше не значима, ніж значима
1	Забруднення води в річках (ставках, водосховищах) міста	89,5	5,8	0,6
2	Забруднення атмосферного повітря	84	11,6	1,3
3	Погіршення якості питної води	80	12,7	1,9
4	Санітарний стан сміттєвих звалищ	79	13,7	3,4
5	Безгосподарське ставлення до відходів, їх нераціональний збір	77	16,6	2,3
6	Підвищення захворюваності людей під впливом екологічних чинників	74,4	12,4	7,8
7	Сміття та бруд на вулицях міста	71,7	20,4	4,4
8	Стан каналізаційних мереж міста	69	19,6	1,2
9	Якість продуктів харчування	56	28,2	2,3
10	Погіршення санітарної ситуації в комунальних закладах (лікарні, школи, дитячі садки)	54,6	25,7	3,3

влада, депутати, громадські організації, природоохоронні установи. Особисті активістські позиції зазначили декілька респондентів. Отже, у відповідях знаходимо ознаки патерналістської ментальності та перекладання відповідальності на інших.

Підтвердження такої думки знаходимо, аналізуючи матеріали всеукраїнського дослідження, які є дещо оптимістичнішими. У березні 2017 року Центром соціальних і маркетингових досліджень «Социс» було проведено національне соціологічне опитування «Уявлення населення України про сталий розвиток». За результатами опитування, відповідальність за заподіяну шкоду природному середовищу українці покладають на уряд. Респонденти вважають, що пересічні громадяни несуть більшу відповідальність за забруднення довкілля (так вважає третина), ніж бізнесові структури. Оптимістичним є не лише той факт, що населення усвідомлює свою роль у збереженні довкілля, але й те, що понад третина учасників опитування готові і вже практично діють для покращення стану довкілля, а менше третини висловили готовність до таких дій [7].

Висновки з проведеного дослідження.

Дослідження екопрактик потребує подальшого розвитку із напрацюванням нових, більш витончених соціологічних методик. Екопрактики містян здебільшого мають атрибутивний характер. Стосовно вирішення екологічних проблем, то складається парадоксальна ситуація: містяни розуміють, що екологічний стан навколишнього середовища жакликий, але активно екопрактикою у діяльності з його покращення не займаються, натомість всю

відповідальність за ситуацію, що склалась, та важелі вирішення екологічних негараздів покладають на міську владу та керівників промислових підприємств, природоохоронні установи і тільки на останньому місці на особисту діяльність мешканців міста та громадські організації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурдые П. Практический смысл. / пер. с фрр.: А.Т. Бикбов, К.Д. Вознесенская, С.Н. Зенкин, Н.А. Шматко. /отв. ред. пер. и послесл. Н. А. Шматко. Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. 562 с.
2. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации. Москва: Алтея. 2003. 528 с.
3. Коваліско Н. Теорія практик в дослідженні стратифікаційного порядку. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2010. № . С. 49–63
4. Комих Н.Г. Місто Дніпро: ефекти екологічної репрезентації. *Особистість і соціальні інститути в урбанізованому суспільстві: місто Дніпро* : монографія у 2 т. / В.В. Кривошеїн, О.Ю. Висоцький, В.В. Ніколенко та ін. ; за заг. ред. професора В.В. Кривошеїна. Том 1. Д. 2018. С. 241–257.
5. Ручка А. Цінності і типи ціннісної ідентифікації в сучасному соціумі. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, Т. 1, вип. 1 (15) / [гол. ред. д. соціол. н. М.О. Шульга]. Київ : ІС НАНУ, 2013. С. 285–297.
6. Стегній О.Г. Соціологічна рефлексія екологічної проблематики: Проміжні результати 25-річного спостереження. *Український соціум*. 2016 № 3. С. 42–57.
7. Уявлення населення України про сталий розвиток. URL: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/report_population_perception_sustainable_development.html.